

ՄԵՐ ԼԵԶՈՒԻ ՏԱՐՐԵՐԸ

(Հանրամատչելի յօդուած)

ՎՏԱԿ Ժողովածուի Բ. մասի մէջ, էջ 229—235, մի փոքր յօդուած կար՝ «Հայոց ծագումը և նախապատմական շրջանը» վերնագրով, և խիստ մատչելի ու ժողովրդական ոճով: Նոյն յօդուածի գրեթէ շարունակութիւնը կարելի է համարել յաջորդը, որի նպատակն է ցուցնել թէ ինչ տարրերից կազմուած է հայերէն լեզուն, ինչքան արմատ ունի, ինչ ազդեցութիւն են արել մեր վրայ օտար լեզուները, և թէ ինչքան բառ փոխ ենք առել նրանցից: Մի խօսքով հայ լեզուաբանութեան ամփոփումը:

Երբ ձեռք առնենք Վենետիկի Առձեռն բառարանը, — որ բառերի շատութեան կողմից ամէնից աւելի ընդարձակն է և նոյն խակ Մեծ Հայկազեան Բառարանից հինգ հազար բառ աւելի ունի, — երբ ձեռք առնենք այդ բառարանը և դուրս հանենք բարդ և ածանցական բառերը, կը տեսնենք թէ մնում է 6500 արմատական բառ, որ ներկայացնում է Ն-ից մինչև ԺԵ դարի հայ մատենագրութեան ամբողջ հարստութիւնը:

Բայց այս չէր մեր լեզուի նախնական վիճակը:

Մենք տեսանք թէ մեր նախնի երկիրը Ալիկիլիան էր, որտեղ Հաթեան անունն ունէինք և խօսում էինք հաթերէն: Այս լեզուն լիակատար կերպով ծանօթ է այժմ. կան միայն բաւական թուով արձանագրութիւններ, որոնք վերլուծել աշխատելով Պր. Նեսէն ղերմանացին, մի փոքրիկ գաղափար կարողացաւ հանել Հաթեան լեզուի մասին:

Երբ Հաթերն եկան Հայաստան, շարունակեցին խօսել հաթերէն լեզուն, որ ժամանակի ընթացքում հետզհետէ փոխուելով՝ վերջապէս առաւ զբարբար հայերէնի կերպարանքը:

Ա. Ըստ այսմ մեր լեզուի առաջին և եական տարրը կազմում են հաթեան լեզուից յառաջացած բառերը, որոնք

նախկին Հնդեւրոպական նախալեզուից ժառանգութիւն են մնացել և կոչուում են յնիկ նայերեն բառեր:

Լեզուաբանների աշխատութեամբ մինչև այժմ ապացուցուել է թէ գրաբարի 6500 արմատներից 300-ը կամ մի քիչ աւելին բնիկ հայերէն բառեր են: Սոցա թիւը դեռ 1883 թուականին 250-ի չէր հասնում և յուսալի է թէ ապագայում կարող է դեռ աւելի բարձրանալ:

Բ. Հաթեան լեզուից դուրս եղած բոլոր բառերը մեզ վրայ տիրող կամ մեզ հետ հազորդակցող ազգերից են անցած և կոչուում են օտար կամ փոխառեալ բառեր:

1. Ծանօթ փոխառեալ բառերի շարքում առաջին կարգն են բռնում Իրանեան լեզուախմբից անցած բառերը: Իրանեան անունով են կոչուում Իրանի մէջ խօսուած լեզուները. այսպէս՝ առաջին Զանդկերէն լեզուն, որ երևում է թէ խօսուում էր Մարաստանում. երկրորդ՝ Հին Պարսկերէնը՝ որ Պարսիկների հնագոյն լեզուն էր և խօսուում էր մինչև Ն. Ք. երրորդ դարը. երրորդ՝ Պահլաւերէնը, որ սկսում է Ն. Ք. երրորդ դարից և հասնում է մինչև Յ. Ք. եօթներորդ դարը, բաժանուելով երկու գլխաւոր շրջանի. արշակունեան և սասանեան պահլաւերէն. չորրորդ՝ պարսկերէնը՝ որ Թ. դարից է սկսում խօսուել:

Հայերի յարաբերութիւնը Իրանեանների հետ սկսում է Ն. Ք. 9 դարում, երբ Աիաքսարի ձեռքով անցնում են մարական և սրանից քիչ յետոյ էլ պարսկական տիրապետութեան տակ: Սկսած այդ ժուռից մինչև այժմ մենք անդադար անմիջական յարաբերութեան մէջ ենք եղել նրանց հետ, միշտ իբր հարեան, մի ժամանակ իբր կրօնակից և շատ ժամանակ էլ իբր նրանց հպատակ ժողովուրդ: Այդ յարաբերութեանց արդիւնքն է եղել որ 750 բառեր անցել են մեր լեզուին:

2. Փոխառեալ հայերէն բառերի շարքում կարեւորութեան կողմից երկրորդ տեղն են բռնում ասորերէնից և ասորեստաներէնից առնուած բառերը. սրանք էլ կարող ենք բաժնել երկու շրջանի. առաջինը Հաթեան շրջանը՝ երբ մենք իբր դրացի՝ ուղղակի յարաբերութեան մէջ էինք ասոր-

ընկերի և պատերազմների պատճառաւ կամ իբր նուաճուած ժողովուրդ էլ ասորեստանցիների հետ. երկրորդ Եդեսիոյ թագաւորութեան շրջանը՝ երբ Հայերն ու Ասորիները քաղաքականապէս այնքան մօտիկցած ու բարեկամացած էին, որ օտարները շատ անգամ մեզ երկուսիս իբր մի ժողովուրդ են հաշուել. իսկ երբ երկուսս էլ քրիստոնէութիւն ենք ընդունում, յարաբերութիւնները աւելի են շատանում. Հայերից գնում են Եդեսիայ, ուսում սովորելու և դառնում են Հայաստան. Ս. Գիրքը նախ թարգմանուում է ասորերէնից: Բոլոր այս յարաբերութիւնները՝ որ հնագոյն ժամանակներից սկսելով տեւում են մինչև Ե. դարի կէսը, տուել են մեզ 140 փոխառեալ բառեր. այս թուից մի մասը ասորեստաներէնից է և մի մասը ասորերէնից. ասորերէնից վերցրած բառերը մեծամասնութիւն են կազմում. քրիստոնէական դադափարի և պաշտամունքի վերաբերեալ բոլոր բառերը յայտնապէս ասորի են և ոչ ասորեստանցի:

3. Թուի կողմից երկրորդ, բայց կարևորութեան տեսակէտից երրորդ տեղն են բռնում յունարէնից վերցրած բառերը: Մակեդոնական շրջանից, մանաւանդ Տիգրան Բ.-ի օրով Հայերը մօտենում են յոյներին: Դ. դարում քրիստոնէութիւն ընդունելով, սրտակից յարաբերութիւն սկսում ենք ունենալ նրանց հետ. Հայերի համար՝ սկսած Ե. դարից՝ գիտութեան հայրենիքն էր Կոստանդնուպօլիսը, ուր գնում էին մերոնք գիտութիւն և լեզու սովորելու. յոյն մատենագրութեան ազդեցութիւնը մեր վերայ անհուն է. աւելի յետոյ էլ Հայաստանը մտնելով Բիւզանդեան կայսրութեան տակ, քաղաքականապէս էլ միացած ենք լինում: Յունական յարաբերութիւնները տեւում են շարունակ մինչև Ժ. դարը. որոնց արդիւնք է լինում 550 բառերի փոխառութիւնը: Բայց պէտք է նկատել թէ այս բառերից քչերը միայն անցել են ժողովրդական լեզուին. մեծ մասը մնում է գրքերի մէջ, իբր գրական փոխառութիւն:

4. Հայերը 9. դարում մտնում են արաբական տիրապետութեան տակ. բիւզանդական մի քանի ընդմիջումներից յետոյ կանգնում է Բագրատունեան իշխանութիւնը՝ արա-

բական գերիշխանութեամբ. Ռուբինեան հարստութեան ժամանակ շատ ենք շօշափուում եգիպտական Արաբներէ հետ, որոնցից նուաճուում ենք վերջապէս. այս յարաբերութեամբ էլ մեզ են անցնում 100 տրաքական բառեր: ԺԱ.—ԺԳ դարերում և աւելի յետոյ Հայերը արաբերէնից մի խումբ բժշկական և աստղաբաշխական գրուածներ են թարգմանում. այդ թարգմանութեանց մէջ գտնում ենք շատ ու շատ զուտ արաբերէն բառեր. բայց որովհետեւ սրանք չեն անցել բառարանների մէջ, ուստի մենք էլ չենք հաշուում:

5. ԺԲ. դարում սկսում են Սելջուքեան Թուրքերի նուաճումները Հայաստանում. Թուրքերը հետզհետէ յառաջանալով վերջապէս միահեծան տէր են դառնում մեր երկրին. այդ ժամանակից սկսած Թուրք-Թաթարական լեզուի բառեր և ձևեր նոյնպէս մտնում են մեր լեզուի մէջ. նրանց թիւը թէև այժմեան ժողովրդական ռամիկ լեզուի մէջ հազարներով է հաշուում (Պօլսի բարբառում կան 4200 տաճկերէն բառեր), սակայն նոցանից հազիւ 30—40 հատը միայն անցել է բառարանի մէջ:

6. Նոյն միջոցին, Կիլիկեան իշխանութեան ժամանակ, Հայերը յարաբերութիւններ ունենալով Եւրոպայի լատին իշխանների հետ, սոցանից էլ բառեր սկսում են փոխ առնուել. ժամանակակից գրականութեան մէջ եւրոպական բառերի թիւը մեծանում է, սակայն Առձեռն բառարանում հազիւ յիսուն բառ լինի, մեծ մասով հին Ֆրանսերէնից փոխ առնուած:

Ամփոփենք այժմ այս բոլորը, հետեւեալ աղիւսակի մէջ.

Ա. Բնիկ հայ բառեր 300

Բ. Փոխառեալ բառեր

1. Իրանեան բառեր	750	
2. Ասորերէն բառեր	140	
3. Յունարէն բառեր	550	
4. Արաբերէն բառեր	100	
5. Թուրքերէն բառեր	40	
6. Եւրոպական բառեր	50	1630
		Գումար 1930

որ հանելով 6500-ից, մնում է դեռ 4570 չմեկնուած բառ:

Ի՛նչ պիտի անենք այս 4570 բառերը. անշուշտ սոքա էլ իրանց մեկնութիւնը պիտի ունենան. ապագայում դեռ սոցանից մի մասը պիտի մեկնուի իրր բնիկ հայ բառ և մի ուրիշ մասն էլ փոխառութիւն ասորականից կամ պարսկականից: Իսկ մնացեալը:

Հնութիւնը իւր ամբողջ գաղտնիքները չէ աւանդել զիտութեան. յատկապէս հայ լեզուաբանութեան գործածելու միջոցների մէջ մի մեծ թերի մաս կայ. խիստ քիչ բան է յայտնի Կապագովերէնից, Փաիւգերէնից, Խալդիերէնից և Փոքր-Ասիական այլ լեզուներից. և սակայն սրանք շատ մեծ դեր ունին մեր լեզուի կազմութեան մէջ. այդ ժողովուրդների հետ ամենօրեայ և խիստ սերտ յարաբերութիւնները հազարաւոր փոխառութիւններ տուած պիտի լինին մեզ, որոնց վերայ լեզուաբանութիւնը ոչինչ չէ ասել և չէ էլ կարող ասել, մինչև որ այդ լեզուները չյայտնուին:

Հայերէնը ի հարկէ Կովկասեան լեզուներից էլ բառեր առած պիտի լինի. իրօք էլ մեր լեզուն սոցա հետ համեմատելով գտնում ենք 900 բառեր, որոնք թէ՛ մեզ և թէ՛ նրանց հասարակաց են. այս 900 բառերի մէջ գտնուում են շատեր, որոնք հայերէնի մէջ արդէն մեկնութիւն ունին, այսինքն կամ բնիկ հայերէն են և կամ պարսկերէնից, ասորերէնից և յունարէնից փոխառութիւններ. մի մասն էլ մեր մէջ արմատ չէ, այլ ածանցուած բառեր. ուստի չեն կարող Կովկասեաններից մեզ անցած լինել, այլ ընդհակառակը հայերէնից անցած են Կովկասեան լեզուներին, ինչ որ յարմարում էլ է պատմութեան, ի նկատի ունենալով հայերէնի անհամեմատ աւելի բարձր քաղաքակրթութիւնը վրացիներից և ուրիշ Կովկասեան վայրերի ցեղերից: Մնացեալ հասարակաց ձևերից նրանք որ մեր մէջ մեկնութիւն չունենալով հանդերձ, Փոքր-Ասիական կորսուած լեզուներով էլ չպիտի մեկնուեն, պիտի լինին Կովկասեաններից փոխառեալ բառեր: